

LÁZS SÁNDOR

A kolláció a domonkos és ferences apácáknál

Szent Margit magyar nyelvű legendájában többször botlunk olyan mondatba, amelyet érteni vélünk, de valójában nem tudjuk pontosan, mit is jelent. Ilyen a következő mondat is, amely a királylány devócióját jellemzi: „Szent kereszt naptól fogva kedég húsvétig ebéd után egy kevésse megmarad vala az szororokkal, és az után el megyen vala az karban, és áll vala imádságokban nagy sirálmmal mind kollációig” (*Margit-legenda*, 5v:18–25).¹ Az idézett szöveg kérdéses helye a kolláció, annak jelentése, formája és tartalma.² A következők azt vizsgálják, mikor és hogyan tartották a kollációt a kolostorokban.

A kifejezés a sivatagi atyák idejére nyúlik vissza. Az ő szokásuk volt, miként azt Szent Jeromos (347–419/420) az Eustochiumhoz szóló levelében leírja, hogy a remeteként élő szerzetesek – ’coenobiták’ – délután három óra tájban összegyűltek, „zsoltárokat énekeltek, a Szentírást olvasták szokás szerint. Imádság után valamennyien letelepedtek, és az, akit atyának neveznek, középen állva elkezdi tanítani. És míg ő beszél, olyan nagy csönd van, hogy senki sem mer a másokra pillantani, de még csak krákgogni sem”.³ Az atya beszédét kérdések és válaszok követik. Őket, a sivatagi atyákat kereste föl Johannes Cassianus († 430/435) társával, Germanusszal, hogy megtapasztalják életmódjukat. Az ott hallottakból született aztán a *Collationes patrum* című gyűjtemény.⁴

¹ A szöveg latin eredetije a magyar legenda kiadói számára ismeretlen; vö. *Szent Margit élete*, 1510, Bevezetés, P. BALÁZS János, Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 10), 22. – Hogy az esemény említése nem egyszerűen a magyar legenda szerkesztőjének önkényes betoldása, azt bizonyítja, hogy a tanúvallomások szintén említik a kollációt: „Item dixit, quod: »Dicta virgo Margaretha a festo Sanctae Crucis usque ad pascha post prandium stabat aliquantulum cum sororibus, et postea intrabat chorum et stabat in orationibus suis cum lacrimis usque ad horam collationis ...«” *Monumenta Romana Episcopatus Vespriensis* (= MEV), I, 189. Az adatot M. Nagy Ilonának köszönöm. A magyar legenda Margit csodáinak leírásában is említi a kollációt: „mikoron ez szoror Petronilla volna az kolláción az egyeb szororokkal komplétának előtte, miképpen szokások szerzetősöknek...” (58r:6–9).

² A kollációról szóló részleges összefoglalás: MEZEY László, *Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén*, Bp., Akadémiai, 1955, 103–104, 79. jegyzet.

³ Post horam nonam in commune concurrunt, Psalmi resonant, Scripturae recitantur ex more. Et completis orationibus, cunctisque residentibus, medius, quem Patrem vocant, incipit disputare. Quo loquente, tantum silentium fit, ut nemo alium respicere, nemo audeat excreare. PL. 22, 420.

⁴ A sivatagi atyák szokásairól és a kollációról, annak későbbi – még kora középkori – válto-

A kolláció kora középkori jelentése Nursiai Szent Benedek (480 körül–547) regulájának nyomán formálódott. A bencés szerzetesek kolláción már olyan összejövetelet értettek, amelyen *Collationes patrum*ból olvastak föl,⁵ az általában kora esti esemény innen is vette nevét.⁶ A szerzetesek a késő középkorban, de az újkorban is folytatták ezt a tradíciót.⁷

A szerzetesi hagyomány némely rendben – feltehetőleg a kolostor spirituális irányítójának hatására – más, ám szintén a korábbi tradícióban gyökerező irányt is vehetett. A kolláció ekkor a szerzetesközösségnek azt az összegyűlését fedte, amelyen a felolvasás mellett teológiai témákról és ünnepekről, kolostori bűnökről és erényekről hallgatták meg a lelki vezető intéseit, előadásait,⁸ de kötetlen beszélgetést is jelentett a konvent tagjai és lelki vezetőjük között.⁹ A célja – akár-

zatairól Söveges Dávid előszava nyújt összefoglalást. CASSIANUS, Johannes, *Az egyiptomi szerzetesek tanítása*, fordította Simon Árkád, előszó Söveges Dávid, sajtó alá rendezte Somorjai Ádám, I, Pannonhalma–Tihany, Magyar Bencés Kongregáció, 1998; II–III, Pannonhalma–Tihany, Magyar Bencés Kongregáció, 1999. Latin kiadás: CSEL, 13, 17. Wien, 1886, 1888.

⁵ *Regula Benedicti*, caput XLII, „Et ideo omni tempore, sive ieiunii sive prandii, si tempus fuerit prandii, mox surrexerint a cena, sedant omnes in unum et legat unus Collationes vel Vitas Patrum, aut certe aliud quod aedificet audientes ... si autem ieiunii dies fuerit, dicta Vespera, parvo intervallo mox accedant ad lectionem Collationum, ut diximus; et lectis quattuor aut quinque foliis, vel quantum hora permittit.” (A használt kiadás: *Szent Benedek regulája*, ed. Söveges Dávid, Pannonhalma, Bencés Kiadó, 1948; a magyar fordítás is Söveges Dávid munkája.) „Azért minden időben, akár böjti, akár kétszeri étkezés van (a következőket rendeljük): ha kétszeri étkezés van, ahogy felkelnek a vacsorától, üljenek le mindnyájan együtt és az egyik olvasson fel a »Beszélgetések«-ből, vagy »Az atyák életé«-ből, vagy valami mást, amin épülhetnek a hallgatók. ... Ha pedig böjti nap van, kis szünetet tartva a Vesperás elmondása után kezdjenek hozzá a »Beszélgetések« olvasásához, amint mondtuk, és olvassanak el négy-öt lapot, vagy amennyit az idő enged.” I. m. 113.

⁶ MEZEY 1955, i. m. 35 és FRÜHWALD, Wolfgang, *Der St. Georgener Prediger; Studien zur Wandlung des Geistlichen Gehaltes*, Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker, Neue Folge, 9, Berlin, Walter de Gruyter & co., [1961], 84.

⁷ SCHWARZ Katalin, „Mert ihon jönnek Afonyotok és kezében új szoknyák”, *Források a klarissza rend magyarországi történetéből*, (Metem Könyvek, 39), Bp., 2002.

⁸ Meister Eckhart, *Die deutschen und lateinischen Werke, Die deutschen Werke, Traktate*, V. Hg. Josef Quint, W. Kohlhammer, [Stuttgart/Berlin], [é. n.], V, 312–313. – Quint a jegyzetek között idézi Du Cange szótárából (*Glossarium Ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis*, II, 402) a kollációról szóló helyeket, az egyik: Smaragdus in *Regula*, cap. 42. „Scripturis divini aliis conferentibus interrogantes conferrunt alii congruas responsiones, et sic quae diu latuerant acculta, conferentibus patefiunt perspicua. (Annak, akinek kérdései vannak a szent írásokról, a többiek találó válaszokat adnak, és így azok a kérdések, amelyek régóta megoldatlanok, minden résztvevő számára érthetőek lesznek.)” *Smaragdi Abbatis Expositio in Regulam S. Benedicti*, ed. Alfons Spannagel, (CCM, 8), Siegburg, 1974, 263. – A másik idézet Du Cange szótárából: „Ipsa quoque Collatio erit vel pro corrigendis vitiis instruendisque moribus, vel pro reliquis causis ad utilitatem coenobii pertinentibus... (A kolláció a hibák javítására szolgál, és útmutatásul a jó erkölcsökhöz, vagy más dolgokra, amelyek a kolostornak hasznára válnak...)” *Regula Sancti Isidori*, cap. VIII.

⁹ Maga a szó eredeti jelentése is megengedi használatát ebben az értelemben. Vö. MEZEY 1955, i. m. 35, 103, valamint GRUNDMANN, Herbert, *Religiöse Bewegungen im Mittelalter, Untersuchungen*

csak a *Collationes* felolvasásának – ezeknek a rövid exhortációknak és beszélgetéseknek is a tanítás, a szerzetesi erények elsajátíttatása volt.¹⁰

A leírásokból mindeztidáig a korai középkor gyakorlatát ismertük meg. Úgy tűnik föl, hogy a későbbiekben is ez a két kollációs hagyomány élt tovább, nem ritkán keveredve is egymással. Az előzőkből következő fejlemény a 13. században a kollációs prédikáció,¹¹ ez a koldulórendek egyetemi tevékenységével függ össze;¹² ez a sermotípus végső soron a bibliai és teológiai kérdésekről folyó beszélgetés hagyományából nőtte ki magát.¹³ A kolláció egyes szerzetesrendeken belül is variálódott, különbözhetett aszerint, hogy nők vagy férfiak tartották, de befolyásolta az is, hogy milyen erős egyéniség volt a lelki vezető, de az is, hogy diákoknak, egyetemi környezetben tartották-e.

A következőkben a domonkos nővérek 13. és 16. század közötti kollációtartási szokásait vizsgáljuk meg a domonkos források alapján, majd néhány következtést

über die geschichtlichen Zusammenhänge zwischen der Ketzerei, den Bettelorden und der religiösen Frauenbewegung im 12. und 13. Jahrhundert und über die geschichtlichen Grundlagen der Deutschen Mystik (Historische Studien, 267), Berlin, Ebering, 1935, 463 skk.

¹⁰ „Cum sit, inquit, utilis ad instruendum lectio, adhibita tamen collatione maiorem intelligentiam, praebet. Melius est enim conferre, quam legere. Collatio autem docibilitatem facit. Nam propositis interrogantibus cunctatio rerum excluditur, et saepe obiectionibus latens veritas approbantur. Quod enim obscurum, aut dubium est, conferendo cito perspicitur.” HISPALENSIS, Isidorus, *De summo bono*, Lib. III, cap. 15.

¹¹ A két beszéd típus közötti különbséget MEERSSEMAN, Gilles Gérard, (*Les Frères prêcheurs et le mouvement dévot en Flandre au XIIIe siècle* = *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 18 [1948], 80–93) így jellemezte: „Aux quatre fêtes de la Vierge on prêchait, non seulement le matin (sermo) pendant la grand’messe, mais aussi le soir (collatio), pendant la réunion de la congrégation” – Idézi: MEZEY 1955, i. m. 103. – A későbbiekben Iordanus de Saxonia (1185/90–1237) utasítására nemcsak világiaknak ismételték meg a reggeli prédikációt, hanem a domonkos szerzeteseknek is, akik nem tudtak részt venni a misén; a kolláció így elveszítette beszélgető jellegét, a két *sermo* ebben az esetben nem különbözött jelentősen. KODA, Yoshiki, *Mystische Lebenslehre zwischen Kloster und Stadt: Meister Eckharts »Reden der Unterweisung« und die spätmittelalterliche Lebenswirklichkeit* = *Mittelalterliche Literatur im Lebenszusammenhang. Ergebnisse des Troisième Cycle Romand 1994* (Scriinium Friburgense, 8), Hg. von Eckart Conrad Lutz, Freiburg, 1997, 244.

¹² DAVY, Marie-Madeleine, *Les sermons universitaires parisiens de 1230–1231, Contribution à l’histoire de la prédication médiévale*, Paris, 1931, 27; HAMESSE, Jacqueline, «Collatio» et «reportatio», *Deux vocables spécifiques de la vie intellectuelle au moyen âge* = *Terminologie de la vie intellectuelle au moyen âge*, (Études sur le vocabulaire intellectuel du moyen âge, 1), ed. Olga Weijers, Turnhout, 1988, 79. – A kolláció beépült az oktatásba, ekkor rövid egyetemi beszédek lettek, amelyeket a teológia magiszterei az egyetemi oktatás során adtak elő. Szent Bonaventurának három, a párizsi egyetemen előadott beszéd sorozata maradt ránk: *Collationes de decem praeceptis* (A Tízparancsolatról tartott beszédek, 1267-ből), *Collationes de septem donis* (Előadások a Szentlélek hét ajándékáról; 1268) valamint *Collationes in Hexaemeron* (23 előadás a teremtésről; 1273). Ugyancsak fontosak ebben a műfajban Ioannes Duns Scotus (1266 körül–1308) munkái: *Collationes Oxonienses* és a *Collationes Parisienses*. Duns Scotus beszédei az iskolai gyakorlatot tükrözik, míg Bonaventura sermoi inkább prédikációs jellegűek (HAMESSE 1988, i. m. 82).

¹³ KODA 1997, i. m. 243. skk.

vonunk le a megmaradt magyar nyelvemlékek segítségével; ez a klarissza apácák egyik 16. századi kódexét érinti. A domonkos nővérek kollációs szokásait Humbertus de Romanis (1190/1200–1277) konstitúciója határozta meg, a ferences nővérekét nem ismerjük ilyen részletességgel.

A magyar *Margit-legendából* vett idézet önmagát magyarázza. Az ott elmondottak szerint Margit az ebéd után a kolostortemplom nyugati felében elhelyezett kórusában folytatott magányos lelkigyakorlatot „Szent kereszt naptól fogva ... húsvétig”. Ez a periódus a nyugati egyházban és a domonkosok konstitúciójában előírt böjti és egyben bünbánati időszak volt.¹⁴ A mondat második fele a böjtre vonatkozó előírásból fejthető tovább. A domonkos nővérek – de a szerzetesek is – a konstitúció utasításának megfelelően ebben a böjti időszakban közös felolvasást tartottak: „Tempore ieiunii hora competentis sacristissa signum ad collationem faciat. Postea refectoria cimbalum pulset. Deinde sororibus venientibus in refectorium ad signum illius, que preest, legat lectrix premissis iube domine et sequatur benedictionem, et sequatur benedictio Noctem quietam etc. Infra lectionem vero poterunt bibere qui voluerint facto signo ab ea, que preest.”¹⁵ Ezek szerint alkalmas időben a sekrestyés, illetve az ebédlős nővér jelzésére a konvent tagjai a refektóriumba vonultak, ahol felolvasást tartottak, miként azt az ebédnél is tették.¹⁶

A konstitúció leírása több kérdést vet föl. Az egyik a kolláció helye, a másik az ideje. A szövegből világosan kitetszik, hogy a domonkosok – nemcsak a nővérek, hanem a férfiak is – a kollációhoz a refektóriumban ültek le,¹⁷ későbbi leírásokból az is kitűnik, hogy a klarissza nővérek szintén az ebédlőben gyűltek össze a kollációra.¹⁸ Ezt azért kell itt külön megjegyezni, mert a ciszterciek a kollációt

¹⁴ „A festo autem sancte crucis vsque ad pascha continuum teneant ieiunium, et nona dicta comandant exceptis diebus dominicis nisi dispensatiue fiat interdum et ex eam.” – *Constitutiones sororum ordinis predicatorum*, capitulum IV, *De ieiuniis*. – A már többször idézett Bandellus de Castronovo féle kiadást (Milánó, 1505) használtam, ez volt meg a szígi apácáknál is. A továbbiakban is ezt a kiadást idézem. A Szent keresztnek több ünnepe is volt, azonos néven emlegetik, így bizonytalan a datálás; vö. SZENTPÉTERY Imre, *Oklevéltani naptár*, [Bp.], MTA, 1912, 42 (‘crucis festum’), 54. Az ünnep ÉRSZEGI Géza szerint (*Árpád-kori legendák és intelmek*, Bp., Szépirodalmi, 1983. vagy 1987?, 223, 11. jegyzet) húsvét előtt harmadik vasárnap volt, míg Szentpétery május 3-ára teszi az ünnepet, amelyet egyébként nemcsak tavasszal, hanem a Szent Kereszt felmagasztalása néven szeptember 14-én is megültek. Esetünkben nem az őszi, hanem a tavaszi időpont a valószínű.

¹⁵ *Constitutiones sororum ordinis predicatorum*, capitulum VI, *De collatione*. A férfiakra szintén ez az utasítás vonatkozott.

¹⁶ A böjti időszakban a klarisszák is kollációt tartottak: „Böjtéléseknek idején kedig az közönséges kolláció után, egyetemben mindannyian ez karba menjenek, holott mindaddig együtt maradjanak, valamig az Confiteort el nem mondják.” – A klarisszák késői, 1627 körül leírt reguláját kiadta SCHWARZ 2002, i. m. 81–123. A konstitúció latin forrása ismeretlen.

¹⁷ A férfiak és nők konstitúciója nem különbözik lényegesen egymástól.

¹⁸ Az 1754-ben írt rendtartás többször emlegeti a kollációt, de annak tartalmáról nem kapunk fölvilágosítást belőle. Kiadása: SCHWARZ 2002, i. m. 138, 140, 142–43. Egyetlen alkalommal em-

a kerengő déli folyosóján tartották, ennek megfelelően ott helyezték el a könyvtárszekrényt, a templom falába pedig padokat építettek be. Ennek nemcsak azért van jelentősége, mert felhívja rá a figyelmet, hogy a kolláció az egyes rendekben különféleképpen zajlott, hanem azért is, mert a régészeti kutatások szerint a Nyulak szigetén – de a budai várban is – a domonkosok kolostorát ciszterci építőmesterek ciszterci előírások szerint építették,¹⁹ így a Boldogasszony kolostorában a könyvtár, vagy a könyves szekrény – szintén a ciszterci szokásoknak megfelelően – a kollációs folyosónak nevezett részen lehetett.²⁰ Az építészeti adottságok ellenére – legalábbis a konstitúció előírása szerint – a kollációt a szigeti domonkos apácák kolostorában már a 13. századtól kezdve egészen az épület elhagyásáig a refektóriumban tartották.

A kolláció szokásos ideje – mint Margit legendájában már láttuk – a böjti időszak volt, ehhez társultak a domonkos liturgia által kijelölt ünnepek vigíliájának böjti estéi. Ezeken a napokon a domonkos nővérek a vesperás elvégzése után közösen a refektóriumba vonultak. Kétségesnek látszik az időpont, hiszen a konstitúció megfelelő órát – 'hora competentis' – említ. Magyarázatot erre – a Humbertusra rendkívül erős hatást gyakorló – Szent Benedeknél találunk. A *Regula Benedicti* azt írta elő, hogy még világosan mondják el a vesperást, hogy utána az étkezésnél ne kelljen világítani.²¹ A kolláció alatt a nővérek vizezett bort ihattak.²² Fontos megemlíteni, hogy ez az étkezés viszonylag rövid volt; Szent Benedek 4–5 lap felolvasásának idejét tartotta megfelelő hosszúnak.²³ A kollációt a házfőnök jelére fejezték be, áldást mondtak,²⁴ és a refektóriumból teljes csendben az

lítik, hogy ekkor felolvasást tartottak: „kollációkor pedig, mikor az olvasást el akarja hagyatni, pohárral kétszer nagyon megüti az asztalt.” I. m. 154. A szöveg forrása ismeretlen.

¹⁹ H. GYÜRKY Katalin, *A domonkos rend középkori kolostorai Budán = Koldulórendi építéssel a középkori Magyarországon, Művészettörténet – műemlékvédelem*, 7, [Bp.], Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994, 121–135.

²⁰ SCHNEIDER, Ambrosius, *Der Baubetrieb der Cistercienser; Die cisterciensische Klosteranlage = Die Cistercienser: Geschichte, Geist, Kunst*, 2, Hg. Ambrosius Schneider, Adam Wienand, Wolfgang Bickel, Ernst Coester, Köln, Wienand Verlag, 1977, 69.

²¹ „Ab Idibus autem Septembris usque caput Quadragesimae ad nonam semper reficiant. In Quadragesima vero usque in Pascha ad vesperam reficiant. Ipsa tamen Vespera sic agatur, ut lumen lucernae non indigeant reficientes, sed luce adhuc diei omnia consummentur. Sed et omni tempore sive cena sive refectionis hora sic temperetur, ut luce fiant omnia.” – *Regula Benedicti*, cap. XLI. (Szeptember 14-től a negyvennapos böjt kezdetéig mindig délután három órakor étkezzenek. A nagyböjtben pedig egészen Húsvétig estefelé egyenek. A Vesperást magát úgy végezzék, hogy utána az étkezésnél ne legyen szükség mécses-világításra, hanem még napvilágnál végezzenek el mindent. De más időben is, akár a vacsorát, akár az egyszeri étkezés idejét úgy intézzék, hogy minden napvilágnál történjék.)

²² „Infra lectionem vero poterunt bibere qui voluerint facto signo ab ea, que preest.” – *Constitutiones sororum ordinis predicatorum*, capitulum VI, *De collatione*.

²³ Vö. 5. jegyzet.

²⁴ „Finita lectione dicat et qui preest. Adiutorium nostrum in nomine Domini.” – *Constitutiones sororum ordinis predicatorum*, capitulum VI, *De collatione*.

imaterembe mentek a kompletórium elmondására. A kolláció az eddigiek szerint tehát a böjti időszakban tartott közösségi felolvasást jelentette.

Hely és idő tisztázása után át kell térnünk a legfontosabb kérdésre, a kolláció tartalmának tárgyalására, azaz arra, hogy mi és milyen módon hangzott el a nővérek előtt. Humbertus de Romanis, a domonkos rend V. nagymestere a konstitúció magyarázatában Szent Benedek regulájának mintája nyomán: „In collatione vero et in coena debet providere quod legantur libri aliqui bonae aedificationis, et frequentius historias quae retineri valeant continentes, ut sunt Vitae Patrum, libri Collationum, et similes.”²⁵ Ez az utasítás a 13. században feltétlenül érvényes volt. Margit és kortársai elméletileg hallgathattak fölolvastatott *Collationes patrum*ból, latinul mindenképpen, de kérdés, hogy rendelkezésükre állt-e magyar fordítás. Valószínűbb, hogy nem.²⁶ A domonkos apácák tössi kolostorában a 14. században van ugyan nyoma, hogy – nyilván olvasmányaik következményeként – a sivatagi atyák aszkézisére hajlanának a nővérek,²⁷ de a magyar Margit-legenda sehol nem mutatja ennek az önmegtartóztató remeteéletnek elemeit, Szent Margit nem kívánja utánózni őket, a tanúvallomások sem emlékeznek meg a *Collationes* hatásáról, Margit másfajta mártírságra, másfajta aszkézisre vágyott.²⁸

²⁵ HUMBERTUS de Romanis, *Instructiones de officiis ordinis = Opera de vita regulari*, ed. Joachim Joseph Berthier, Romae, 1889, II, 300. – Még a szöveasztaftáson is jól látszik, hogy Humbertus meny-nyire követte a Szent Benedek-i szerzetesi hagyományt.

²⁶ MEZEY 1955, i. m. 93 leírja, hogy az 1242-es nagykáptalan határozatai szerint tilos volt a testvéreknek a Szentírást, beszédeket, kollációkat vulgáris nyelvre fordítaniuk. Ez a szabály csak később, a 15. században a rendi reformok hatására változott. A *Collationes patrum* ismeretere a magyar Margit-legenda is tesz utalást: „hallgatja vala nagy kívánsággal, szeretettel, alkalmas időn Istennek igjéjt, prédikációt; szent atyáknak életeket és egyéb szenteknek legendájukat, életüket és példákat” (9v:4–9). Macellus legendájában van a mű címe: *Audiebat avide temporibus opportunis verbum praedicationis et patrum collationes, exempla et legendas sanctorum*, LV 9. [1]c. Az adatot M. Nagy Ilonának köszönöm.

²⁷ Elisabeth Stigel (1300 körül–1360 körül), tössi domonkos rendi apáca szerette volna követni a sivatagi atyák példáját: „Disú ... lere der alten veter sante der diener seiner geistlichen tochter, und si nam es in sich und kerte es auf den weg, daz er meinde da mite, daz si nah der alten veter strenger wise iren lip oh mit grosser kestung soelti ueben.” SEUSE, Heinrich, *Deutsche Schriften*, Hg. Karl Bihlmeyer, Stuttgart, 1907, 107, 1–4. (Reprint: Frankfurt a. M., 1961.) Vö. WILLIAMS-KAPP, Werner, *Nucleus totius perfectionis: Die Altväterspiritualität und der 'Vita' Heinrich Seuses = Festschrift Walter Haug und Burghart Wachinger*, Hg. Johannes Janota, Paul Sappeler, Frieder Schanze, I, Tübingen, 1992, 407–421.

²⁸ Szent Jakab történetét hallgatva Margit szeretett volna azonos mártíriumot elszenvedni: „Akarta volna az Úristen, hogy én voltam volna az időben ez velágon, és metéltettem volna izenként-foltonként az én Uram, Jézusnak szerelméért, úgy hogy az én kénom sok ideig lött volna, és hogy az én kénom végezeten elvágták volna az én fejemet. Ezeket mikoron mondja vala ez szent szüz, igen vígad vala, mert igen kívánja vala az ő vért kiötni Jézusnak, az ő jegyesének vére kiöttéséért” (*Margit-legenda*, 10v:2–14). A legenda e helyének latin forrását a szenté avatási jegyzőkönyv vallomásaiban találjuk meg. „Deus, vellem, quod fuissem tempore illo, et fuissem taia in petiis pro amore Iesu Christi ita, quod passio mea durasset multum, et quod in fine truncavissent caput meum pro fusione sanguinis Iesu Christi” MEV, I, 273. Ismételtet köszönöm M. Nagy Ilona segítségét.

A hivatalos forráson – azaz Humbertus konstitúciómagyarázatán – kívül nincs más forrásunk arra, hogy valójában hogyan is zajlott a magyar domonkos apácáknál a kolláció. Mezey László feltételezte, hogy létezett olyan vulgáris nyelven írott szöveg, amelyet a nővérek előtt fölolvashattak,²⁹ ennek azonban nincs nyoma, sőt létezésüket a kutatás cáfolta is.³⁰ Mezey másik lehetőséget is felvetett, méghozzá az élőlőszóban történő oktatástét, de rögtön visszakozott is, mondván: „Nem képzelhető ugyanis, hogy talán a Nagyböjt idejétől eltekintve akár kolostorokban is ilyen konferencia beszéd naponként elhangzott volna.”³¹ Nem tudjuk, hogyan volt. Azt azonban mindenképpen meg kell fontolnunk, hogy napi olvasmányokhoz rengeteg könyvre lett volna szükség, amelyek közül – már a menyiségük, valamint Margit korához való kötődésük, életének tanúsága miatt is – a pusztítások ellenére fennmaradt volna egy-egy példány. Valószínűbb, hogy nem anyanyelven olvastak föl ekkor sem, akárcsak a többi domonkos apácák által lakott kolostorban.³²

A legenda mindig arról beszél, hogy valamelyik domonkos fráter szóban mond el egy legendát, vagy prédikációt, netán példát – nem a konventnek, hanem – Margitnak;³³ ha létezett volna megfelelő mennyiségű magyar nyelven lejegyzett szöveg, akkor a kivételezést megvető királylány a közösségi élményt kereshette volna, nem csak magának kért volna magyarázatokat, amelyeket egyébként rögtön meg is osztott társaival.³⁴ Feltételezhető hát, hogy inkább rögtönzött, vulgáris nyelvű előadások voltak ezek, mintsem lejegyzett anyanyelvű szövegek felol-

²⁹ MEZEY 1955, i. m. 84–93.

³⁰ KLANICZAY Tibor, *A Margit-legendák történetének revíziója* = KLANICZAY Tibor, KLANICZAY Gábor, *Szent Margit legendái és stigmái*, Bp., Argumentum, 1994, 60.

³¹ MEZEY 1955, i. m. 35.

³² LÁZS Sándor, *A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége* = „Látjátok feleim...” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig, Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2009. október 29 – 2010. február 28.*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2009, 127–128.

³³ „in festivitatibus sanctorum martyrum et aliorum faciebat sibi exponi et legi per aliquem de fratribus predicatoribus, qui serviunt dicto monasterio vitam et passiones eorum” MEV, I, 232. – Amire fel kell figyelünk, hogy nem egyszerűen felolvasásról van szó, hanem magyarázatról is, azaz Dezső fráter latin szöveget olvasott, amelyet aztán magyarázott és lefordított. A Mezey László által feltételezett magyar nyelvű szövegekről kimutatták, hogy azok nem léteztek l. KLANICZAY 1994, i. m. 60.

³⁴ „Azért ez szent szűz ez feljül megmondott prédikációt hallgatja vala az vasablakon valamely szororral, némikoron kedég az kapitulumházban fráter Desideriustól, avagy egyéb frátertől, annak utána elmegyen vala ez szent szűz az szororokhoz az mívelőházban, és megmondja vala nékik az szenteknek életöket, avagy az napi evangéliumot, és inti vala őket, hogy ők es azonképpen élnének.” (*Margit-legenda*, 9v:21–10r:9) MEV, I, 254: „ipsa sancta Margaretha ... faciebat sibi exponi evangelium illud, quod tunc in missa lectum erat, faciebat sibi similiter exponi {a fratre Desiderio} vitas sanctorum {in dominarum capitulo} et quando nos eramus in domo illa, in qua sorores laborant, ipsa veniebat illuc, et exponebat nobis, sicut expositum erat sibi evangelium et vita sanctorum, sicut melius sciebat, et instruebat nos, quod semper sic faceremus, sicut legebatur in ipso evangelio et in vitis sanctorum.”

vasása.³⁵ Megengedhető, hogy a kolostorban az előírásoknak megfelelően volt ezen időszakban ebédelői felolvasás az ebéd és a kolláció alatt, de ez akkor is latin nyelvű lehetett, amiből a nővérek semmit sem értek.

Sajnálatosan sötét a 13. századi anyanyelvű irodalmunkról – és ezzel együtt – a domonkos Boldogasszony-kolostor lelki életéről festett kép, Margit királylányon kívül a nővérek nélkülözni voltak kénytelenek a lelki táplálékot, talán nem is vágytak rá. Margit – a többiek megütközését gyakran kiváltva³⁶ – maga is hajlott arra, hogy nem törődve a társadalmi elvárásokkal, a hit igazságát keresse, átérezve Krisztus kínjait, maga is szenvedjen, hogy a szegényeken szánakozva maga is szegénnyé legyen, fogadalmát beteljesítse.³⁷ Ehhez nyújtott segítséget kiváltságos állapota, az, hogy királylányként a domonkos rend szerzetesei nagyobb figyelmet szenteltek neki, mint társainak, érdeklődését kielégítették.

A későbbi századok kollációs szokásainak magyarázathoz kitérőt kell tennünk. Még Margit századában, 1294 és 1298 között az erfurti domonkos kolostorban Eckhart mester tartott házfőnökként kollációs előadásokat szerzetestársainak. Ezeknek a leirata *Das sint die rede, die der vicarius von Türingen, der prior von Erfurt, boruoder Eckhart predigerordens mit solchen kindern hätte, diu in dirre vrägeten vil dinges, dō sie säzen in collationibus mit einander* cím alatt fenn is maradt.³⁸ A *rede der underscheidung*e címmel is emlegetett szövegek nem egyszerűen csak beszédek, hanem mint a hosszabb cím is mutatja, olyan konverzáció eredményei, ahol a testvérek a kolláción nem csak hallgattak, hanem kérdeztek is – *vrägeten vil dinges* – Eckhart mestertől.³⁹ A szövegek a kolostori erényekre oktatnak, engedelmességre, a szegénység szeretetére, valamint gyakorlatias út-

³⁵ Mezey László az *Ómagyar Mária-síralom* kódexét kollációs kódexnek nevezte, olyannak, amelyet részben Párizsban iskolázott magyar szerzetesek írtak és használtak, és megkísérelte a kódexet a szigeti Boldogasszony-kolostorhoz kötni. I. MEZEY László, *Leuveni jegyzetek az Ómagyar Mária-síralomról = Irodalomtörténet*, 1971, 356–370. Véleményét a későbbi kutatás nem igazolta, sőt részben cáfolta VIZKELETI András („*Világ világa, virágnak virága...*”, [*Ómagyar Mária-síralom*], Bp., Európa Könyvkiadó, 1986).

³⁶ „Mit mívelsz te? Állasz minden napon a te imádságodban, tartván a te orcádat és orrodát a földön, miképpen a disznó. Talán csak nem a földben keresed az Úristent?” (*Margit-legenda*, 37r:1–5.)

³⁷ MÁLYUSZ Elemér, *Árpádházi Boldog Margit, A magyar egyházi műveltség problémája = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése ünnepére*, Bp., Sárkány Nyomda Részvénytársaság, 1933, 341–384.

³⁸ *Meister Eckhart, Die deutschen und lateinischen Werke, Die deutschen Werke, Traktate*, Hg. Josef Quint, W. Kohlhammer, [Stuttgart/Berlin], [1963], V. (Reprint 1987), 137–377. [A 23 beszéd 185–311]

³⁹ „Das sint die rede, die der vicarius von Türingen, der prior von Erfurt, boruoder Eckhart predigerordens mit solchen kindern hätte, diu in dirre vrägeten vil dinges, dō sie säzen in collationibus mit einander. (Ezek a beszédek, amelyeket a türingiai vikárius, az erfurti [kolostor] házfőnöke, a prédikáló testvérek rendjéből való Eckhart testvér azoknak a [lelki] gyermekeknek tartott, akik sok dolgot kérdeztek tőle, amikor a kollációra összegyűltek.)” Magyar kiadása: *Útmutató beszédek*, válogatta és fordította Bányai Ferenc, Bp., T-Twins, 1993.

mutatások a szerzetesi életre. A beszédek a későbbiekben is sokszor másolták, a nürnbergi domonkos apácák 15. századi kézírataiban is feltűnnek.⁴⁰

Eckhart Mester anyanyelvű kollációs beszédei elszigeteltnek látszanak, jól lehet a kollációs beszélgetések tartása gyakoribb volt, mint ez az egyetlen megőrzött emlék. Egyrészt nehéz elképzelni, hogy ne kommentálták volna a később eretnokség hírébe is került Eckhart Mester beszédeit különleges eseményként a kortársak és a közeli utókor mint kilengést, ha a kollációs beszélgetés a 13. században magányos jelenség lett volna. Hasonló szóbeli kollációról férfi kolostorokból tudunk, viszont azok a kollációk a stúdium részét képezték, nem kötődtek a böhthöz.⁴¹ A kollációs prédikáció és a konferenciabeszélgetés tartása – amelyre Eckhart Mester példát adott, más lelki tartalommal – folytatódott a későbbi századokban is.

A 15. századból Közös Élet Testvéreinek köréből maradt fenn jelenős kollációs irodalom. Geert Grote (1340 körül–1384), a devotio moderna megindítója a testvérek helyes útra vezetésének egyik fontos eszközét látta a kollációban:⁴² a templomban a prédikációnak (‘sermo generalis’), kisebb körben a kollációnak, feddésnek négyszemközt van helye – írta. Az ő elképzeléseit követték aztán a 15. században a Közös Élet Testvérei. Ünnepnapokon a dél körül az első étkezés után (‘post prandium’) összegyűltek testvérek, és a Szentírásból vett témát tárgyaltak meg. Vasárnaponként és kijelölt ünnepnapokon a kollációt viszont a vacsora után tartották, ezekre az alkalmakra világiakat is megívtak, ezért – ellentétben a szűk körű kollációkkal – ilyenkor nem latinul, hanem anyanyelven beszéltek.⁴³ A Közös Élet Nővéreinek házaiban a kollációkat a gyóntató vezette. Az amersfoorti Szent Agáta házból fenn maradt egy 1445-ben keletkezett anyanyelvű kollációgyűjtemény. Ezt a nővérek akkori gyóntatója Jan Lubberts van Hattem látta el latin nyelvű megjegyzésekkel, amelyek szinte „rendezői utasításnak” hatnak.⁴⁴

⁴⁰ Közösségi kódexben: Nürnberg, Stadtbibliothek, Cent. VI, 55:126r–182v; imakönyvben: Nürnberg, Stadtbibliothek, Cent. VII, 38:233r–236v; Cent VII, 62:103r–113v. SCHNEIDER, Karin, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg, Band I, Die deutschen mittelalterlichen Handschriften*, Beschreibung der Buchschmucks Heinz Zirnbauer, Wiesbaden, Otto Harassowitz, 1965.

⁴¹ KODA 1997, i. m. 243–249. Ez a kolláció nem azonos az apácaolostorokban tartottakkal, hetente egyszer – szombaton vagy vasárnap – gyűltek össze megülésére, a kolostor házfőnöke, vagy az a szerzetes – többnyire a lektor – vezette, akit megbíztak tartásával.

⁴² „...devoti quidam apte sumpserunt quedam generalia dicta mea in predicatione mea, que tamen eis in collacione sic universaliter expressa, non sustinuerunt, quasi tunc essent particulariata, quia persone particulari dicta, licet eque generaliter.” – *Gerardi Magni Epistolae*, ed. Willelmus Mulder, Antwerpen 1933, (Tekstuitgaven van OGE, 3), Nr. 61, 227. Az idézet Grote Wilhelm Oude Scutéhoz írott leveléből származik.

⁴³ Anton G. WEILER, *Volgens de norm van de vroge kerk, De geschiedenis van de huizen van de broeders van het Gemene leven in Nederland* (Middeleeuwse Studies 13), Nijmegen, 1997, 26–54, 220–222.

⁴⁴ Thomas KOCK, *Zwischen Predigt und Meditation, Die Kollationalia des Dirc van Herxen = Predigt im Kontext*, Hg. Volker Mertens, Hans-Jochen Schiewer, Regina D. Schiewer, Wolfram Schneider-Lastin, Berlin, De Gruyter, 2013, 399–420.

Megjegyzendő még itt, hogy a 'devotio moderna' követői által kialakított kollációs gyűjtemények különböző típusúak voltak. Van, amelyik az egyházi évet követve különféle módon dolgozta föl a témákat, a másik a beszéd fontos pontjait emeli ki vázaltszerűen ('goede punten'), vagy a jó mondásokat ('dicta') emeli ki, a harmadik típus pedig a kolláción megbeszélt szövegeket gyűjti össze.⁴⁵

A Közös Élet Testvéreinek 14. és 15. századi kollációs gyakorlata a női kolostorokban nem talált követőkre, a német domonkos apácákéban semmi esetre sem. Viszonylag sokat tudunk ugyanis a nürnbergi Szent Katalin-kolostor domonkos apácáinak 15. századi kollációiról. Két forrásunk van ehhez. Az egyik az általános érvényű domonkos konstitúció, amely a magyar nővérekre is vonatkozott, a másik pedig a csak egy kolostorra érvényes lista, a nürnbergi domonkos nővérek felolvasásra vonatkozó rendtartása.

A Teutonia domonkos rendtartomány nővéreire a 15. században változatlanul Humbertus 13. századi előírásai vonatkoztak, a 15–16. század fordulóján Johannes Meyer fordításának köszönhetően már anyanyelven utasította a nővéreket. Eszerint a kolláción olyan könyveket kellett fölolvasni, amelyek elmélyülésre és áhítatra indították a nővéreket, olyan históriákat, amelyeket érdemes megjegyezni, mit például a *Vitae patrum*, vagy a *Collationes patrum*, valamint Nagy Szent Gergely *Dialogi de vita et miraculis patrum Italicorum*. Nagy ünnepeken – és ez, mint majd látjuk, vonatkozik a kollációra is – aszerint, hogy mi áll a kolostor konventjének rendelkezésére, homíliákat, prédikációkat, szentek passióit és legendáit, és hasonló írásokat kell fölolvasni.⁴⁶

A nürnbergi domonkos nővérek olvasmányjegyzékei,⁴⁷ amelyekből a legtöbb felvilágosítást kapjuk az apácakolostorok középkori felolvasási szokásairól, jelentősen eltérnek Humbertus de Romanis és Johannes Meyer által javasoltaktól. A reform kezdetén összeállított és két éven át bővítetett lista csak nyolc alkalommal említi a kollációt: szentestére, nagycsütörtök és nagyszombat estéjére,

⁴⁵ KOCK 2013, i. m. 402

⁴⁶ A correctrix mensae feladatai közt az *Ämterbuch*ban ezt olvassuk: „Item in der colatio und in dem nacht ymbis sol si versehen, dz man do leß söliche bücher, die do sigint güter anreizung zu inikeitt und andacht, und allermeist, dz es sigen historien, die man in der gedechtnuß behalten mög, als do ist der heiligen altvetter leben und colationes patrum, dz ist der altvetter red und gütter ler von mangfaltigen tugenden, und das buch dialogorum sancti Gregorii des bopstes, und ander des gleichen büchs. Aber in dem ersten ymbis sol man gemeynlichen leßen die bücher der bibelen und öch zewilen die güten nuczen bücher der heiligen bewerten lerer, und des gelichen bücher, die der swestern andacht meren weren. Aber zu den großen hochzitten und zu den gefriten tagen ... so mag man lesen omelie, bredigen, passionen und legend der heiligen und anders des gleichen, dz man hett in dem clöster.” Stadtarchiv Freiburg/Br., B 1(H), Nr. 108, 133v.

⁴⁷ Két jegyzékkel rendelkezünk, az egyik a reform megindulásakor 1429–1431 között készült, a másik pedig az obszervancia kiteljesedésekor folyamatosan bővülve íratott 1455 és 1461 között. A második jegyzék címe: *diß ist der notel, wie man sol zu tisch und zu collacio lesen durch das ganz ior*. A két lista kiadása: *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz*, III: *Bistum Augsburg, Eichstätt, Bamberg*, bearbeitet von Paul Ruf, München 1932. a Továbbiakban: MBK, III/3, 638–650 és 650–670.

a pünkösddvasárnapot megelőző szombat estére, Gyertyaszentelőre, Mária mennybemenetelének és születésének ünnepe előtt, valamint mindszentek előestéjére írt elő olvasmányokat,⁴⁸ ezek mind anyanyelvű prédikációk és legendák.

Az 1455 és 1461 között összeállított második lista megtartotta a korábban említett kollációs napokat, de kibővült a Mennybemenetel és a Szentháromság-vasárnap ünnepével, ezek vigíliájára írtak elő olvasmányokat, viszont elhagyta a Gyertyaszentelő ünnepének kollációját. Ezek a kollációs napok – néhány elhagyásával és kis bővítéssel – megfelelnek annak a bőjti sorozatnak, amelyet a domonkos konstitúció ad: „In toto autem aduentu et quadragessima et ieiuniis quattor temporum, et in vigilia ascencionis, et penthecostes, Sancti Johannis Baptiste, Petri et Pauli, Jacobi, et Beati Dominici, patris nostri, in vigilia Sancti Laurentii, Assumptionis Beate Marie et Bartholomei, et natiuitatis Beate Virginis, Mathei, Simonis et Jude et omnium sanctorum, Andrea apostoliet omnibus sextis feriis quadragessimali vtantur cibo.”⁴⁹ Hiányzik ezek szerint Keresztelő Szent János, Péter és Pál, Jakab, Domonkos, Lőrinc, Bertalan, Máté, Simon Júdás és András vigíliája a kollációs napok közül, míg többletként mutatkozik a Szentháromság-vasárnap.⁵⁰

Amit előzetesen megállapíthatunk, az az, hogy a nürnbergi domonkos apácák kolostorában a kollációkon anyanyelven felolvasottak minden esetben az elkövetkező ünnepre való lelki felkészülést, ráhangolódást jelentették. Az is kijelenthető, hogy – már amennyire a kéziratok azonosíthatóak⁵¹ – a korábbi listában szereplő olvasmányok nem különböztek a későbbiektől, tehát a reform töretlen volt, nem hozott tartami változásokat, legfeljebb a könyvtár bővülésével párhuzamosan kiegészültek az olvasmányok. Hogy lássuk a különbséget az egyes felolvasások között, érdemes idézni az egyik Mária-ünnepre rendeltetket. Gyümölcscsoltó Boldogasszony vigíliáján a kolláción a fölolvadás a nürnbergi Szent Katalin-kolostor ebédlőjében a következőképpen zajlott:

Miasszonyunk, amikor a mi Urunkat foganta, kora este az asztalnál ezt kell olvasni:

E. II. [jelzetű] könyv, prédikáció a mi kedves Asszonyunkról, a LXXXXVI. lapon.

M. I. [jelzetű] könyv, az angyali üdvözléről, a LXXIII. lapon.

D. I [jelzetű] könyv, prédikáció a mi kedves Asszonyunkról, a CXXVII. lapon.

⁴⁸ Nem állapítható meg pontosan a tartalmuk, mivel a korábbi olvasmánylista idején még nem volt készen a könyvtár katalógusa, így a könyvek valamelyik jellemzőjük alapján említenek.

⁴⁹ *Constitutiones sororum ordinis predicatorum*, capitulum IV, *De ieiuniis*. A *ieiuniis quattor temporum* kifejezés szorul némi magyarázatra, ez a magyar *kántorbőjt* (*quatember; quattuor tempora*). A kántorbőjtöt a nagybőjt első vasárnapja (*Invocavit*), pünkösöd, *Exaltatio Crucis* (szeptember 14.), advent 3. vasárnapja utáni hét szerdáján, péntekjén és szombatján tartották. Vö. SZENTPÉTERY 1912, i. m. 52.

⁵⁰ A Trinitas-vasárnap megtartását a domonkos konstitúció elkészülte után tette kötelezővé XXII. János pápa (1316–1334) 1334-ben, ezért nem szerepelt korábban a domonkosok ünnepei között.

⁵¹ Az első olvasmánylista elkészültekor még nem volt a kolostori könyvtárnak katalógusa, a könyveknek nem volt jelzetük, lapszámozása is csak néhány kódexnek volt. Az olvasáshoz gyakran csak kezdőszavakat adtak meg.

Kollációra:

M. VI. [jelzetű] könyv, prédikáció a mi kedves Asszonyunkról, az I. lapon.

A. XIII. [jelzetű] könyv, *Cantica canticorum*, a II. lapon.

E. XXIII. [jelzetű] könyv, Az 'Ave Mária' a magyarázatával együtt, a CCCCLII. lapon.

N. II. [jelzetű] könyv, prédikáció a Miasszonyunkról, és ez egy kicsiny könyv.

Miasszonyunk napján:

E. XVII. [jelzetű] könyv, a mise, az episztola és az evangélium a Miasszonyunkról, a XXVIII. lapon.

E. XXII. [jelzetű] könyv, amikor Miasszonyunk a mi Urunkat foganta, a XXIII. lapon.

J. XX. [jelzetű] könyv, a mi kedves Asszonyunk legendája, a CCXVI. lapon.

E. IX. [jelzetű] könyv, prédikáció az Angyali üdvözlétről, a LXV. lapon.

E. XVI. [jelzetű] könyv, prédikáció a mi kedves Asszonyunkról, a CVII. lapon.

E. XXIII. [jelzetű] könyv, az 'Ave Mária' rövid magyarázattal, a CCCX. lapon.

J. X. [jelzetű] könyv, a XII vén a mi kedves Asszonyunkról.⁵²

A nővérek az ünnep vigíliáján böjtöltek, délután három óra tájt ebédeltek, majd a vesperás elmondása után következett a kolláció, tehát az ünnep előtti napon tartották meg a böjti étkezés alatti fölolvasást. Ezek az alkalmak azonban nem azonosak a vigíliával, csak azokon a napokon tartottak kollációt, amelyekre böjtöt írtak elő. Ami a kollációk olvasmánylistáján szerepelt, az mind csak ajánlás volt, a 'correctrix mensae' tisztségével megbízott nővér döntése volt, hogy melyik alkalomra mit választ közülük, a felolvasandó szövegek évente variálódtak, hogy a nővérek ne veszítsék el érdeklődésüket.

A tematika az ünnep jellegéből fakadt, amennyire lehetett a műfajok színesítették az olvasmányokat. A Gyümölcsoltó Boldogasszony napja előtt a kolláción lehetőségük volt az M. VI. jelzetű könyvből egy az angyali üdvözlétről írt prédikációhoz írott előszót fölolvasni,⁵³ az A. XIII-as kódex a *Cantica canticorum*-ot és komment-

⁵² MBK, III/3, 667:5–19. „Unser fraw, als sy unsern hern enpfing, frw zu tisch an dem abent sol man lesen: E. II. puch, ein predig von unser lieben frawen, am LXXXVI. plat. M. I. puch, von dem engelischen gruß, am LXXIII. plat. D. I. puch, von unser lieben frawen ein predig, am CXXVII. Plat Zu collacio: M. VI. puch, ein predig von unser lieben frawen, am I. plat. A. XIII. puch, cantica canticorum, am II. plat. E. XXIII. puch, das 'Ave Maria' mit der außlegung, am CCCCLII. plat. N. II. puch, ein predig von unser Frawen, und ist ein cleins püchlein.

An dem tag unser frawen: E. XVII. puch, die meß und epistel und ewangelio von unser frawen, am XXVIII. plat. E. XXIII. puch, als unser fraw unsern hern enpfing, am XXIII. plat. J. XX. puch, die legend von unser lieben frawen, am CCXVI. plat. E. IX. puch, ein predig von dem engelischen gruß, am LXV. plat. E. XVI. puch, ein predig von unser lieben frawen, am CVII. plat. E. XXIII. puch, das 'Ave Maria' mit kurzzer außlegung, am CCCX. plat. J. X. in dem XII. alten von unser lieben frawen.”

⁵³ Nürnberg Stadtbibliothek, Cent. VI, 59. A kódex első része már a reform előtt készen volt l. SCHNEIDER 1965, i. m. 198.

tárját tartalmazta,⁵⁴ az E. XXIII-as kódexből az *Ave Mariát* és magyarázatát,⁵⁵ az N. II. jelzetűből pedig Mária fogantatásáról szóló prédikációt hallgathattak meg.⁵⁶

Magának az ünnepnapnak az olvasmányai sem tértek el jelentősen. A különbség az volt, hogy az ebédnél a liturgikus szövegeket ismételték meg anyanyelven. Felolvasták a mise fordítását, az episztolát és az evangéliumot,⁵⁷ emellett azonban meghallgatták a fogantatásról szóló legendát (E. XXII, J. XX.), más alkalommal pedig az ünnepéről szóló szentbeszédet.

A jegyzék szerint a többi kollációs olvasmányt is az jellemezte, hogy az esti böjtös étkezésen a következő nap ünnepére készítették föl a nürnbergi domonkos nővéreket. Az első és a második olvasmánylista tartalma alig különbözött, a legnagyobb eltérést pünkösdi ünnepénél találjuk. Az 1429 és 1431 között összeállított katalógus azt rendeli el, hogy a pünkösdi kollációra olvassák föl a Szentlélekről szóló könyv egy rövid fejezetét arról, hogy miképpen kell viselkedni pünkösdi hetében, a szöveg pedig így kezdődik: *'Es spricht sant Gregorius' etc.* Ezek után a próféciák könyvéből kell olvasni, mégpedig a 137. lapról, azt a részt, amely így kezdődik: *'So der heilig geist in die sel kumet'.*⁵⁸

A későbbi olvasmánylistában a pünkösdi előestéjének a kollációjára előírt könyvek között⁵⁹ – a lapszámozás alapján – azonosíthatjuk a korábban 'prophetenbuch'-nak nevezett kéziratot. Ez a különben is sokat használt D. I-es jelzetű kódex, amely mára sajnos elveszett, csak a középkori katalógusból tudjuk, hogy próféciákat is tartalmazott.⁶⁰ A többi kézirat azonosítása lehetetlen, mivel elkal-

⁵⁴ Augsburg, Universitätsbibliothek, Oett-Wall. III. 1. 2o 8.

⁵⁵ A könyv elveszett. A korabeli katalógus leírása szerint Jézusról és Máriáról szóló legendákat tartalmazott, majd egy passiót, a könyv végén pedig egyebek között ismeretlen szerzőtől származó Miatyánk- és Ave Maria-magyarázat volt I. MBK, III/3, 606:21–31.

⁵⁶ Berlin, Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz, mgo. 137, 47r–67r.

⁵⁷ Az E. XVII. jelzetű könyv ma már nincs meg. A középkori katalógus szerint az adventi és a nagyböjti időszak miséinek német fordítását tartalmazta. „Item ein pergamens düns puch in eym conper; das helt in im die meß in teütsch in dem advent und fasten und veht sich an 'Ad te levavi animam meam'.” MBK, III/3, 606:4–6.

⁵⁸ „Item an dem heiligen pfingstobent zu kalacyon, so mag man leßen zu dem ersten an des heiligen geistes puch; do steht ein kurz capitel an und ist, wie sich der mensch halten sol die siben tag in der pfingst Wochen, und hebt sich an 'Es spricht san Gregorius' etc. Item danach mag man leßen an dem prophetenbuch, do stet auch von dem heiligen geist an und stet an dem CXXXVII. plat und hebt sich an 'So der heilig geist in die sel kumet' etc. (Item ein predig an der Cecilien dunen puch.)” MBK, III/3, 645:9–14.

⁵⁹ [Am Pfingstabend] „Zu der collacion: E. XXIII. puch, von dem heiligen geist, am CLXXV. plat. D. I. puch, so der heilig geist in die sel kumt, am CXXXVII. plat. Mer an dem puch von dem heiling geist, das stet zu hinderst an dem puch; und auch die II sequenczen von dem heiligen geist.” MBK, III/3, 660:20–22. (E. XXIII. [jelzetű] könyv, a Szentlélekről a CLXXV. lapon. D. I. [jelzetű] könyv, ahogy a Szentlélek a lélekbe száll, a CXXXVII. lapon. Még több a Szentlélekről ennek a könyvnek végén; és még a Szentlélekről szóló két szekvencia is.)

⁶⁰ [D. I.] „Item ein pergamen puch; das helt in im die propheten und episteln in der vasten und predig und vil guter matery etc.” MBK, III/3, 603:7–8. („Item egy pergamenkönyv; a böjti proféták és episztolák vannak benne, és prédikációk és még sok jó dolog.”)

lódta. Ami mégis feltűnő különbségnek látszik, az két dolog. Az egyik, hogy amíg az első olvasmánylista viselkedési szabályokat is előír, addig a második ezt elhagyja, jóllehet ez az olvasmány megfelel – miként már láttuk – a kolláció tartalmával szemben támasztott követelménynek, miszerint ezeken az alkalmakon az erkölcsök, a szerzetesi viselkedés elsajátítása, korrigálása az egyik cél. A másik változás egy bővítés, előírták, hogy fel kell olvasni a szentlélekről szóló szekvenciákat is,⁶¹ magától értetődően ezt is német fordításban.⁶²

A többi ünnepen ennél is nagyobb az azonosság a két olvasmánylista között; a továbbiakban a második, az 1455 és 1461 között összeállított listát idézem. Karácsonykor, szenteste kollációján a gyakran használt E. XXIII-as jelzetű kódex legendáját olvasták Jézus születéséről, emellé két prédikációt is javasolt a listát összeállító nővér, az egyik Johannes Tauler (1300–1361) karácsonyi beszéde volt.⁶³

Nagycsütörtökön nagypéntekre készülve általánosságban írja elő az olvasmányt a lista: „Zu der collation: Von der angst und gefencknűß unsers herren Jhesu Cristi sol man lesen”.⁶⁴ Nincs megadva a kódex, amelyből Jézus rettegéséről és bebörtönzéséről kellett olvasni ezen a napon, akárcsak a nagyszombat este, amikor Krisztus szenvedéséről és eltemetéséről szolt az olvasmány.⁶⁵

Trinitas-vasárnap előtti estére csupán egyetlen prédikációt olvastak a nővérek, ez a *Quicumque vult*, azaz a *Symbolum Athanasianum* magyarázata volt.⁶⁶

A vigíliák kollációin felolvasott szövegek mind a következő nap ünnepének lényegét akarták megragadni. Ha nürnbergi domonkos apácák tartották a böjtöt és a kollációt – a felolvasási listán nem szereplő – egyéb szentek vigíliáján, akkor a ma ismert kéziratok szerint lehetőségük volt legendákat felolvasni, legalább is rendelkeztek szövegekkel ezekre a napokra.⁶⁷

Az olvasmánylista hallgat az egyszerű böjti napok kollációiról, nem ír elő külön olvasmányt. Ha az 1455 és 1461 között összeállított olvasmánylista nem tenne egy eldugott megjegyzést, akkor azt hihetnénk, hogy csak a vigíliákat ülték meg, a többi kollációs napot elhagyták. A *correctrix mensae* Remete Szent Pál ünnepénél ejti el az utasítást, hogy „Szent Pál legendáját kell felolvasni az Atyák életéből a II. lapon kezdve”. Majd így folytatja: „Továbbá, és ezt a könyvet ol-

⁶¹ Vö. az 58. jegyzettel.

⁶² Természetes párhuzamként kínálkozik az, hogy az *Érsekújvári Kódex*ben pünkösd ünnepére írottak között szerepel a két pünködsi szekvencia magyarul. (72rb:12–73ra:31)

⁶³ Az E. XV. jelzetű kódex ma már nincs meg, a középkori katalógus leírása: „Item ein predig-puch; das in im helt des Taulers predig, 'Ecce, dies veniunt' hebt es sich an.” MBK, III/3, 605:33–34.

⁶⁴ MBK, III/3, 657:35. – Szinte szó szerint azonos az előző olvasmánykatalógus előírásával I. MBK, III/3, 643:19–20.

⁶⁵ „Zu der collation sol man lesen von dem leiden unsers lieben herren und von der grebnűß.” MBK, III/3, 658:17–18. Ez is szinte szó szerint azonos az előző olvasmánykatalógus előírásával I. MBK, III/3, 643:36–37.

⁶⁶ „Zu der collation: E. XXXIII. puch, ein predig und der 'Quicumque vult' noch dem test, am CXVII. plat.” MBK, III/3, 661:6–7. Nürnberg Stadtbibliothek, Cent. VI, 56:27v–59r. Leírása: SCHNEIDER 1965, i. m. 185.

⁶⁷ *Der Heiligen Leben* címet viselő legendagyűjteménye volt a kolostor könyvtárának.

vassák föl nekünk a böjtben, hacsak nincs más olvasnivaló kijelölve”,⁶⁸ azaz – és ez már az értelmezés –, ha nincs a kollációra szóló speciális tartalmú olvasmány, akkor kell az említett könyvből fölolvasni, tehát viszonylag gyakran. Az *Altveterpuch* a *Vitas patrum*, a konstitúció által a kollációra előírt böjti olvasmány német címe volt. A kódexet, amely ma is megvan,⁶⁹ a nürnbergi domonkos nővérek másolták a 15. század első felében, azaz a reform bevezetésekor;⁷⁰ ezzel is megakartak megfelelni a szerzetesi hagyományoknak, azaz a kollációtartásnak, ekkor szerezték be az ott felolvasandó szöveget.

A bemutatottak egyetlen apácakolostor, a nürnbergi Szent Katalin-kolostor kollációs gyakorlatát jellemezték. A gyér adatok közül egy másik – a danzigi (ma Gdańsk) brigittinák 15. századból származó szabályzata – magányos olvasásról számol be. A regulában azt olvassuk, hogy a böjti napokon a vesperás után, amikor kollációt kell tartani, azt nem szabad elmulasztani bármiféle más munka miatt. A kolláción tilos beszélgetni, csendben kell olvasni;⁷¹ itt tehát nem kijelölt szöveg közös meghallgatásáról van szó.

Azokból a magyar apácakolostorokból, amelyekből a 16. század elejéről nyelv- és irodalmi emlékekkel rendelkezünk, egyáltalában nincs hasonló értesülésünk, nem tudjuk, hogy ott miképpen zajlott le a kolláció. A magyar viszonyokat a korábban elemzett domonkos előírások alapján véljük ismerni. A 13. és 14. század folyamán a magyar apácakolostorokban a hosszú böjti időszak kollációit legfőképpen latin nyelvű szövegekkel tudták kielégíteni, de ezek valójában nem

⁶⁸ „Sant Paulus der erst ainsidel: J. X. puch, die legent von sant Paulus an dem altveterpuch, am II. plat. Item und das puch list man uncz auf die vasten, wenn man nichcz besonders zu lesen hat.” MBK, III/3, 666:20–23.

⁶⁹ Az olvasmánylistában a jelzetet valószínűleg elírták, mert azon a számon Otto von Passau *Die 24 Alten* című munkája van (Nürnberg, Stadtbibliothek, Cent. IV, 44. Leírása: SCHNEIDER 1965, i. m. 59.) A helyes jelezet J. XI., ez valóban a *Vitas patrum* német fordítását (*Leben der Altväter*) tartalmazza, és – miként az olvasmányjegyzék a lapszámot is megadja – a II. levélen Remete Szent Pál élete olvasható I. Nürnberg, Stadtbibliothek, Cent. IV, 18. Leírása: SCHNEIDER 1965, i. m. 18. A kolostor 15. századi kódexkatalógusa is erősíti a nézetemet a tévedésről:

„[J] X. Item ein puch; daran stet die XXIII alten. Das hat uns die alt Hans Grolatin geschickt, der alten Künzcin Imhoff swester.

[J] XI. Item ein puch; das sagt von der heiligen altveter leben, wie sie in der wüst und anderswo und eynod gelebt haben. Das puch haben die swester geschriben.” MBK, III/3, 615:32–36. Vö. még WILLING, Antje, *Die Bibliothek des Klosters St. Katharina zu Nürnberg: Synoptische Darstellung der Bücherverzeichnisse*, Band I, Berlin Akademie Verlag, 2012, 510–514.

⁷⁰ SCHNEIDER 1965, i. m. 18.

⁷¹ „Item des vasteldages, na der vesper wan men collacien holden schal, dar schole ok alto male gan ok nycht to vorumende, vmme jeniges anderen werkes willen.dat sy ok wat id sy, under der collacien. vnder der collacien. scole gy styлле weswen. vnde nycht spreken. mer allene lesen.” Tage AHLDEŃ, Nonnenspiegel und Mönchvorschriften: Mittelniederdeutsche Lebensregeln der Danziger Birgittinerkonvente: Ein Beitrag zur Geschichte der mittelniederdeutschen Sprache und Kultur auf Grund der Handschrift C 802 Uppsala, Acta Universitatis Gotoburgensis, Göteborg Högskolas Årsskrift, LVIII, 1952,2, Göteborg, 1952, 237–238.

szolgálták a lelki szükségleteket. Ha nem feltételezzük azt, hogy az előírt és az emlékekben egyébként emlegetett alkalmakat elhagyták,⁷² akkor Mezey László elgondolása az anyanyelvű prédikációról, a 'konferencia beszédek'-ről nem elvetendő. Jelentősebb kérdés, hogy ezeket a beszélgetéseket kik vezették, a kolostor gyóntatója, vagy voltak-e olyan esetek, amikor egy apácakolostor előljárói maguk irányították ezeket az eseményeket. Legfeljebb következtetésekkel tudjuk ellensúlyozni a források hiányát.

Az ünnepek előestéjének böjtjére – a megmaradt szövegek alapján – a magyar apácák, mind a klarisszák, mind a domonkosok rendelkezettek ahhoz hasonló olvasmányokkal, mint amilyeneket a nürnbergi nővérek használtak. Ilyen kézirat volt a domonkos apácáknál a *Cornides*-, a *Horvát*- és az *Érsekújvári kódex*, amelyekből természetesen nemcsak kollációkon olvashattak föl, hanem az ebédnél is ezekből végezték az asztal feletti olvasást.

A ferencesek kéziratai közül a *Debreceni* és a *Nagyszombati kódex* vehető számításba. Ezekben vannak olyan szövegek, amelyek más alkalmakon kívül a kollációs olvasmányként is megfeleltek; említhetők a később még szóba kerülő rövid prédikációk, a Miatyánk- és az Üdvözlégy-magyarázatok, amelyek meghallgatását a nürnbergi apácák olvasmánylistája is javasolta.

A premontrei nővérek megmaradt anyanyelvű kódexei liturgikus szövegeket őriznek. Az ő *Döbrentei-kódexükben*, amely zsoltárokat, himnuszokat és perikópákat tartalmaz, megtaláljuk a liturgiában nem gyakran felbukkanó bibliai könyv, az *Énekek éneke* fordítását is.⁷³ A látszólag nem a kódex tartalmához illő szöveg akkor nyeri el értelmét, ha tudjuk, hogy a nürnbergi domonkos apácák is használták asztali és kollációs olvasmányként a *Cantica canticorumot* és magyarázatát, amely így tehát, ha a liturgiának nem is, a közösségi olvasmányoknak része volt.

Ezek azonban mind feltételezések a megmaradt szövegek használatára vonatkozóan. Egyetlen olyan nyom van, amely bizonyítja, hogy a magyar ferences apácák nemcsak konstitúciójuk szerint voltak kötelesek megtartani a kollációt,⁷⁴ hanem meg is tartották. A pozsonyi klarisszák – és ez már a 17. század elején történt, az akkor a birtokukban lévő – *Weszprémi-kódex* marginális bejegyzé-

⁷² Az egyházi szervezetek intézményként működtek, előírásaik betartását szigorúan vigyázták, a kolostorokat rendszeresen vizitálták. Az erősen központosított, szinte katonai fegyelmű domonkos rendben szintén nagyon ügyeltek rá, hogy az egyes kolostorok betartsák a regulát, a konstitúciót, a vizitátorok ezt mindig ellenőrizték is.

⁷³ A *Cantica canticorum* fordítása a premontrei eredetű *Döbrentei-kódexben* (237r:1 – 242r:21), az Ave Mária magyarázata a *Nagyszombati-kódexben* (351:13–359:11) a nagyheti evangéliumok után olvasható. A német domonkos apácák olvasmányai között az *Énekek éneke* a húsvét utáni hét csütörtökének kollációjában szerepel (MBK III. 658:41–43), így elhelyezkedése a kódexben megfelel a magyar kódexének is, ahol szintén a húsvéti szövegek között szerepel.

⁷⁴ A klarisszák 17. század eleji rendtartása szerint: „Az karban és kapitolomkor, az asztalnál és az kollációkor, minden zörgéstől, nyughatatlanságtól, és mind egyéb munkától és dolgozástól igen csendesek legyenek, ... hanem figyelmetesen hallgassanak, az kapitolomban ugyan az végezésre, intésre, fenyítésre és büntetésre: az karban, az imádságra, az refectóriumba[n] kedig szentleckére, auagy az asztalhoz való olvasásra.” SCHWARZ 2002, i. m. 105.

se szerint, „mikor elvezik az imadk bul Nagi Czotortokon C olvazion” (28r).⁷⁵ A csonka szöveg – ha nem idéznénk föl a kolláció végzésének körülményeit – értelmezhetetlennek tűnne.⁷⁶ A szerzetesek a vesperás elvégzése után a refektóriumba vonultak a kollációra és fölolvasták az aznapra kijelölt szöveget. Itt is erről van szó. Az imádság végeztével nagycsütörtökön Krisztus passióját olvasták föl a kolláción. Párhuzamot is ismerünk hozzá, a nürnbergi domonkos apácák a nagycsütörtöki kolláción tartalmában hasonló szöveget, Krisztus passióját hallgatták: „Von der angst und gefencknűß unsers herren Jhesu Cristi sol man lesen” (MBK, III/3, 657:35). A most említett pozsonyi kolláció jöllehet későbbi, mint tárgyalt korszakunk, mégis nem új fejleményt, hanem a szerzetesi hagyomány folytatását kell látnunk benne.

A 15. és a 16. század fordulójáról származó magyar nyelvű kódexek – még ha jelentős, akár a mostani állomány kétszeresének pusztulásával számolunk is – nem fedezték a nővéreknek az előírások alapján kikövetkeztethető olvasmányszükségletét. Itt vissza kell kanyarodnunk ahhoz a 13. századi gyakorlathoz, amelyről a magyar *Margit-legenda* révén némi híradást kaptunk, és amelyből – részben Mezey László, részben Klaniczay Tibor már idézett elemzése nyomán⁷⁷ – arra a megállapításra kellett jutnunk, hogy túlnyomó részben rögtönzött szóbeli közlések jellemezheték a lelki gondozást. Valószínű, hogy ezeket a beszédeket legfeljebb alkalmanként jegyezték le. A 15. és 16. század fordulójáról vannak ilyen szövegeink, ezek között kell olyanokat keresnünk, amelyek elhangozhattak, későbbi felhasználásuk pedig akár a kolláció is lehetett.

Az 1519-ből származó, a ferences eredetű *Debreceni kódex*ben egy ismeretlen szerzetes⁷⁸ írásában maradt fenn egy – sok szempontból összefüggőnek látszó, egységes – gyűjtemény (327–390), amely tartalmában megfelelhet azoknak az igényeknek, amelyeket a böjt bünbánati időszakában az egyszerű hétköznapi kollációi támasztottak. Az összeállítás egyik darabjának sem ismert a forrása. Feltehetően latin előzményeken alapuló magyar prédikációkat, illetve azok vázlatait olvashatjuk az Isten által szeretett lelki tulajdonságokról (436:16–443:15), a bűcsúrról (443:15–446:2), a számadásról (446:2–449:12), a bűnök előli menekülésről (449:13–458:5), a halálról (458:6–464:15), majd Szent János evangélistáról (464:15–471:17). Ezek az anyanyelvű prédikációvázlatok mindenekelőtt

⁷⁵ Pusztai István olvasata a sérült marginális a kódex kiadásából I. *Weszprémi-kódex, XVI. század első negyede*, A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel, Közveteszi Pusztai István, (Régi Magyar Kódexek, 8.) Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1988. [1989.], 11. – A kódex a 17. század elején a pozsonyi klarisszák birtokában volt, amennyire megállapítható, a bejegyzést az a nővér tette, akinek kézírása több akkor Pozsonyban lévő kéziratban is szerepel.

⁷⁶ Korábban magam is rosszul olvastam és értelmeztem a sort.

⁷⁷ Vö. 2. és 30. jegyzet.

⁷⁸ Timár Kálmán, *Adalékok kódexeink forrásaihoz = Irodalomtörténeti Közlemények*, 36 (1926.), 46. – Ez a kódex harmadik kezének írása.

azért különlegesek, mert hasonlókról nincs máshonnan tudomásunk.⁷⁹ A vázlatok egyébként mindenben tükrözik a korszak prédikációs gyakorlatát, a skolasztikus szabályoknak megfelelően felsorolják a beszéd egyes pontjait, de nem fűznek hozzájuk semmi kommentárt, magyarázatot, hiányzik belőlük a kifejtett beszéd megszokott narratívája. Minden egyes vázlatpont egyetlen gondolaton vagy idézeten alapszik, a búcsúról szóló beszéd például nem más, mint a megfelelő egyházi törvények felsorolása. Semmi sincs kifejtve, még a magyarázó exemplum sincs leírva, csak utal rá a szerző:

„Másod, ki megbánt embőrt, hogy meg ne vallja az búcsút, halálos bín. Példa az egy papnak atyafiáról, kit megoldozott vala nagy búcsúval, kárhozék, mert nem vala akarátja, hogy az bint elhagyja.

Harmad, mikoron meg nem gyónik az búcsúra” (444:3–10). Így folytatódik a felsorolás egészen a hetedik pontig, amely a püspöki fennhatóságról szól:

„ki más pispökség alá menne búcsúra, mert az pispökség alatt való búcsút nem vallja meg, kit az más pispök adott, hanem ha azokért kér áldomást” (444:19–445:4). Sem ennek, sem a többi prédikációvázlatnak a végén nem találjuk meg a szokásos zárlatot, a fohászt, amely a beszéd erkölcsi tanulságát a közösségre alkalmazza, és amelyre hallgatóság – esetünkben – a konvent ’ámen’-nel felelt.⁸⁰

Egyszerű felosztásnak látszik a halálról szóló beszéd eleje is, amely alaposabb kifejtést kívánna; abban a formában, amelyben előttünk áll leginkább memoriternek felel meg.

„Azért tudnonk kell, hogy az halál négyféle oszlást teszön embörnek, annak, ki kárhozik:

Elsőt, mert az halál gonoszoknak lelkét ördögnek adja

Másod, miért az testöket férgeknek adja

Harmadot, mert ez velági jószágát ez velági emböröknek adja

Negyedöt, mert hírét, nevét az szélnek adja, mert mint ez velágból kiműlik, mind az ő jó baráti, felesége, gyermöki és mindönök öröla elfeledköznek” (458:14–459:6).⁸¹

A *Debreceni kódex* most bemutatott prédikációi és prédikációvázlatai kisebb eltérésekkel megfelelnek annak a beszédssorozatnak is, amelyet a 13. században

⁷⁹ A kódex leírói helytelenül rövid, gyakorlatias prédikáció-sorozatnak nevezik ezeket a szövegeket l. *Debreceni kódex, 1519*, A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata, Az előkészítő munkát végezték Abaffy Csilla és Reményi Andrea, bev. Madas Edit, Reményi Andrea (Régi Magyar Kódexek, 21), Bp., Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1997, 14.

⁸⁰ A beszédvázlatok közül a legkidolgozottabb sermo, a Szent János evangélistáról szóló is nélkülözi ezt a formai elemet. A prédikáció több ponton azonos gondolatsort fogalmaz meg, mint a *Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról* második fejezete, amely az apostolok helyét taglalja az angyalok és szentek hierarchiájában, azonban a *Debreceni kódex* e szövegegysége kidolgozottságban meg sem közelíti azt az írást, és ez nem az alkotó stiláris képességeinek tudható be, hanem egyszerűen a szöveg vázlatosságának következménye.

⁸¹ A szöveg tördelése tőlem származik.

Eckhart Mester tartott a kolláción. Azok a beszédek egyebek mellett a bűnök csábításáról, a vezeklésről, az igaz gyónásról szóltak.⁸² Ennél talán fontosabb, hogy a prédikációvázlatai igen hasonlítanak a Közös Élet Testvéreinek kollációs beszédeire, mind tartalmukban,⁸³ mind lejegyzett formájukban. Ebből azonban nem szabad messzemenő következtetéseket levonni a devotio moderna magyarországi térhódításáról, az ilyen egybeesés a műfaj sajátosságainak is köszönhető. A hasonlóság legfeljebb azt erősíti, hogy valóban kollációs prédikációk vázлатаival van dolgunk.

Nehéz megmagyarázni, mire is használhatták a nővérek ezeket a vázlatokat, amelyek valószínűleg magának az előadónak a jegyzetei lehettek. Felolvasásra kevésbé voltak alkalmasak, hiányzik a narratíva. Bár néhol testesebbek a szövegek, a többi feloslás is hasonlóan rövid. Magányos olvasásra aligha voltak megfelelőek, mert továbbgondolásukhoz komolyabb műveltség kellett volna. Közösségi használatuk akkor lehetett hatásos, ha valaki magyarázta, kibővítette az egyes elemeket. Ilyen felhasználásra a klarissza apácáknál találunk példát.

Az, hogy a magyar klarissza kolostorok előjárói a lelkivezető írta szövegek alapján tanítóbeszédeket tartanak társaiknak a 18. század közepén, biztosan szokásban volt. A budai klarisszák rendtartása az apátnő ('abbatissa') feladatai közé sorolja a vasárnapok és az ünnepek előestéjén a kolláció tartását a káptalanteremben. Az ordinárium a rövid exhortációk szövegét is tartalmazza.⁸⁴ Ezek olyan konferenciabeszédek voltak, amelyeknek láttuk az előzményeit. Lehetséges, hogy a *Debreceni kódex* prédikációvázlatai ilyen célból kerültek a klarissza nővérekhez valamelyik ismeretlen lelkigondozójuktól. De hozzá kell tenni, hogy ez az értelmezés pusztán kísérlet arra, hogy értelmezhezzük, mit keresnek – az élőszóban egyébként biztosan elhangzott – prédikációk vázлатаi a klarisszák kódexében.

Mint ahogy ez a dolgozat is csupán kísérlet arra, hogy megpróbálja kitölteni ismereteink hiányosságait a magyar apáca kolostorokban tartott kollációról. Biztos információink arról van, hogy a 13. század folyamán a Nyulak szigetén lévő domonkos kolostorban a nővérek a rendi előírásoknak megfelelően megtartották a kollációt, de hogy ott mi, és milyen nyelven hangzott el, hogy az felolvasás vagy szóbeli előadás volt, arról nincs biztos tudásunk. A konstitúció és német példák alapján feltehetőleg latin nyelven olvastak föl a nővéreknek ezeken a böjti délutánokon, de néhány alkalommal élőszóban is elhangozhatott egy rövid prédikáció. A 15. és 16. század fordulóján már anyanyelvű felolvasásokat tarthattak,

⁸² Eckhart beszédeinek címei nem sokat árulnak el tartalmukról, így csak a számukat adom meg: 9, 16, 21 ezekben a legkomolyabb a tartalmi megfelelés. Természetes, hogy ennél sokkal több tematikai érintkezés is van, de ez csak annak a jele, hogy a böjti időszakban ezek a témák voltak a fontosak.

⁸³ KOCK 2013, i. m. 416. (44. jegyzet)

⁸⁴ Az 1754-ben készült *Az Szent Klára szerzetében élő szerzetes szüzek előjáróinak, avagy abbatisszáinak tisztek szerint való rövid rendtartások* elnevezést viselő irat az apátnők segítségére az kollációkra szóló beszédeket állított össze. Közli: SCHWARZ 2002, i. m. 159–179.

de ezek tartalmára szintén csak a nürnbergi domonkos nővérek olvasmányaiából következtethetünk. A német nővérek a böjti napokon az *Altveterpuchot*, azaz a *Vitas patrum*ot olvasták, ünnepek vigiliáján pedig az adott napról szóló olvasmányokkal mélyítették el a liturgikus élményt. A klarissza nővérek kollációs szokásairól ebből az időből ennél is kevesebb a biztos ismeretünk.

LÁZS, SÁNDOR

Le collationnement auprès des religieuses dominicaines et franciscaines

L'auteur étudie une forme spécifique de l'instruction claustrale : les lectures spirituelles à haute voix. L'étude expose comment les Pères du Désert ont effectué le collationnement : le guide spirituel prononça devant les ermites un rapide sermon que les autres allaient commenter. Cette tradition primitive a continué dans l'ordre de Saint-Benoît, où le terme de collation prenait la signification d'une lecture en communauté : en période de jeun, on a donné en lecture certains passages des *Collationes patrum* et des *Vitae patrum*. Dans la constitution des dominicains, on peut facilement repérer les traces de la règle bénédictine. Les frères mendiants – à l'en croire leurs constitutions, les franciscains également – avaient organisé, conformément aux règles de vie, des lectures à haute voix en périodes de jeun : privés de repas, ils n'avaient pris que du vin dilué en eau. Les constitutions indiquent que les religieuses dominicaines et les clarisses étaient également soumises à cette prescription.

D'entre les codex en langue hongroise, seule la légende de Sainte-Marguerite (un texte d'inspiration dominicaine) évoque l'usage du collationnement, par contre, elle ne décrit nullement le déroulement de l'événement. On ignore donc la nature du texte exposé et aussi la langue adoptée pour la lecture. László Mezey a supposé qu'une rapide prédication en langue vernaculaire devait être adressée aux religieuses (comme l'avait fait le Maître Eckhart à Erfurt).

Les religieuses dominicaines de Nuremberg nous ont légué deux registres (15e siècle), qui énumèrent les lectures de collationnement des veilles des fêtes majeures. Tous les textes sont en langue vernaculaire. Ces registres ne disent rien des simples jours de jeun, mais une remarque nous informe que lors des collationnements ayant lieu ces jours-là la traduction allemande des *Vitae patrum* avait été au programme.

Certes, les usages caractérisant les cloîtres d'Allemagne de Sud ne prouvent rien par rapport aux établissements en Hongrie, mais celui des dominicains étant un ordre extrêmement centralisé, on peut légitimement supposer des parallélismes. Les religieuses dominicaine du cloître Notre Dame de l'Île des Lapins – ainsi que les clarisses d'Óbuda – disposaient des textes vernaculaires qui pouvaient faire objet d'une lecture à haute voix aux veilles des grandes fêtes religieuses. Il est probable que la traduction complète des *Vitae patrum* et des *Collationes patrum* n'étaient pas encore disponibles. Faute de ces textes, les religieuses ont sans doute écouté en période de Carême des prédications et des avertissements, présentés soit par le spirituel, soit par le directeur du cloître. On peut trouver des indications dans ce sens dans le Codex de *Debrecen* : les brefs sermons et des esquisses de prédication – peu étudiés jusqu'à nos jours – pouvaient servir à ces fins.

Keywords: 16th century; collatio; Codex-Debreceni; legend of S. Marguerite; erudition; nun's culture; dominicans, franciscans